

ДОБРИ ЖОТЕВ

НИКОЛАЙ ПЕТЕВ

Когато се опитваме да обхванем творческия път на Добри Жотев и да го рамираме в една мисъл, непреклонно се налага следната — жизнената и идейната биография изжида сградата на неговото творчество, т. е. негов творчески катализатор е преживяното вътрешно убеждение. Оттук и пълното сливане на чертите на твореца с образа на съвременността. Единство е думата, която поставяме и след знака на равенство, като сумираме житейската и идейната позиция. Нея защитава Жотев непрестанно в реалните си дни — и като ученик, и като политзагорник, и като партизанин. След победата на Девети септември отново това единство, вече като писател, го води из ширинето на съвременността — към нуждата да дореализира победата чрез създаване и укрепване на социалистическа нравственост.

Цялото творчество на Добри Жотев е великолепен пример за историческия път на едно обществено дело. Нека не звучи като изсилена метафора мисълта ми, че ако историците на бъдещето нямат никакви документи за нашето време, а само книгите на Жотев, те спокойно и уверено ще могат да „разчетат“ движението на един нов тип психология. Творбите му стрелят точно там, където трябва, и се радват на този, който заслужава. Да, единство на две биографии, сливане между мисията на твореца и мисията на една политическа идея. И все пак това творчество е разделено в две основни успоредни линии, които имат общо начало и обща цел. Става дума за лирика и сатирика Добри Жотев.

Кои са тематичните посоки на първия? И защо най-напред се отправяме към него? Какви са индивидуалните стилистични белези на тази лирика? Кои са нейните идейни изводи? Защо по-късно Жотев навлезе в „многоходовите коридори“ на сатирата? Други ли са там темите му? От кой „изход“ поиска той да излезе? Какво отличава неговия лирически герой от този например на Марко Ганчев? Разкажете му само „портрет“ на едно време ли са? Много въпроси възникват. Ако отговоря поне на горните, ще съм удовлетворен.

Отправляме се най-напред към лирика Добри Жотев не само защото такова е творческото му начало, а и защото то е постоянната линия в неговото развитие. Започваме с лирика, защото той е подал ръка на сатирика. Защото чувството на обич го довежда до чувството на гняв и сарказъм. Започваме с лиричното начало, защото всяко творческо начало е любов.

„Жажда“ е първата книга на Добри Жотев. Тя е изпълнена с обич и себеподаване към родината и комунистическата идея. Тя е изцяло в онази битка, която решава формулата — „силно да любиш и мразиш“, завещана ни от най-големия поетичен воин на България. Тя е в борбата за социална справедливост. Антифашистката тема Добри Жотев извисява от илюстрация и преклонение до завет:

А тук — кои са, де са — ти не знаеш.
Мълчи! Не викай! Нищо — ще умреш.
Тук, в тоя пъкъл, твоето мълчание
родината ще чуе най-добре!

(Из „Мълчание“)

Ти, моя свободна, ти, родна страна,
с гуслари, певци, кавалджийчета боси,
от детство до днес, песнопойна страна,
в сърцето си знойно те нося.

(Из „Пасторално“)

А дойдат ли далечните ни внуци
да хвърлят пръст на гроба на дедите,
ти, наша майко, светла революцийо,
ще тръгнеш с тях напред във бъднините.
Тогава там, над злото, за да властват,
ведно с богатствата, за тях изграждани,
предай им ти голямото богатство,
предай им, майко, вечната ни жажда!

(Из „Жажда“)

И по-нататък Добри Жотев в творчеството си като за проверка за истинността на чувствата ще се завръща в темата за борбата. Тя ще остане за него чистият и светъл първи извор, по който ще сравнява чистотата на нравствеността на съвременника. И по-нататък в творбите му ще се срещнем с героиката на Съпротивата, пред нас експресивно ще изниква образът на партизанина, на гората-закрилица, но единността на „Жажда“ монолитно ще остава в паметта на читателя като стихосбирка, в която лирически герой и автор са на висотата на ярката гражданска позиция. В паметта ни тя ще остане като стихосбирка, където антифашистката тема е изцяло обърната, като „урок“ към съвременника. В тези стихове образът на комуниста носи монолитността като характерна черта на поезията на 50-те години, но заедно с това има в него жотевски нюанси, като опита да се докаже, че и комунистът е човек, чиято душевност се хвърля, терзае, избира. Именно това е причината тези стихове да имат дълъг живот. В по-горе споменатите качества и по-точно в тяхното разбиране от поета е може би първопричината за раждането на такива важни в творческия растеж на Жотев типаж като Дявола и Кибернета.

Героите на разказите на Жотев, както и лирическият герой от „Жажда“, не носят еднозначно смислово значение. Понякога такива образи като партизанина от разказа „Комплекс“ носят известно психологическо отрицание. Майките от едноименния разказ също не притежават външното и монолитното, с което сме свикнали да се срещаме при разработката на подобни теми. Преживяното и най-вече честното отношение към него са открили пред Добри Жотев възможности за най-богато мащабно рисуване на героите със светлосенки. Те не са идеални хора и едва ли биха имали такова въздействие, ако авторът бе ги нарисувал с „плакатна боя“. Критичността към техните качества е не само стиллов белег, но и показател за липса на конформизъм.

Любовните стихове на поета можем категорично да определим като лирика без превземки. В тях като че ли изгряват някакви невероятни спонтанни чувства, неизцапани от делника, непогледнати от блуждаещите очи на цинизма, сгрети от радост и топлина. Онова, което ги отличава от други известни постижения на темата, е *обемността на обекта*. В тях като че ли не говори човек, който обича или който е обичан, а самото чувство, наречено любов. Така читателят достига

до органичността и съвършенството на най-великата човешка способност. Съблазнителна е възможността да процитирам стихотворението „Говори любовта“ изцяло:

Аз ида като истинност, която
огрява слепотата на душите ви.
Аз ида като чистота предвечна,
за да избистрям с нежна длан очите ви.
Аз ида като дишане, което
се ражда с вас и вас ви ражда.
Не ме наричайте лъжовна,
когато в мое име лъжете.
Не ме наричайте продажна,
когато ме продавате.
Не ме притягайте във дрехата
на вашата красива чест.
Не ме преследвайте като престъпница.
Не пипайте цветята на духа ми
с отровните ръце на завистта.
Не се ровете в чистия ми извор.
Аз водя по реките на кръвта ви
победите на вашето безсмъртие.
И пея там,
и страдам тук,
в нетрайността си — трайна,
нетрайна — в трайността.

Чувството на епичност не ни напуска при четенето. Поетът е навлязъл в това стихотворение в цялата многостранност и многоизмеримост на чувството. Чрез контрапункта той е постигнал съвременното, характерното в битието на любовта. Откриваме в него и никнещите корени на сатирика, на гневния човек редом с лиричното начало. А уж искахме да ги разделяме. . .

Дори когато Добри Жотев изобразява конкретен повод или ситуация, свързани с пораждането, с поделянето или раздялата с любовта, е всеобхватен. Той търси широката мисъл за обичта. Тя може да бъде и „оживялата жарав“ на страстта, и мисълта, че „който не те люби, не люби себе си“. В характерния за този поет стил на експресивно „затрупване на читателя“ ще открием зад потока на чувствата усвояване на *философски* територии. Може да звучи преднамерено за тезата, но именно в любовните стихотворения на поета се появяват наченките на това така богато и по-късно силно развито качество. Нима подобни белези не са явни в „Пенелопа“ или „Дон Жуан“? Тук малко ще се отклоня, за да кажа, че Добри Жотев често се връща към литературно-митологични герои от миналото и по новому, чисто по жотевски осмисля и обяснява тяхното битие. Той навлиза в космоса им с поглед на откривател, който приобщава и нас към своите „нови земи“. Зад тази характерност съзираме неконвенционална мисловност, с която все още малко поети могат да се похвалят. Но думата ми бе за философската насоченост на неговата лирика. „Любов и злоба, сила и безсилие“, „живот и смърт, величие и низост“ са обектите на авторския размисъл. В развитие философските творби на Добри Жотев престанаха да разчитат на сюжетното действие, а пред вид по-усложненото и по-интелектуално мислене на съвременния читател се втурнаха към символиката. В този смисъл показателен е преходът от „Пенелопа“ през „Балада за възрастта“ до „Алегория в бяло“ и „Химн за чучулигата“. Но едва ли може да бъде даден пример от неговото творчество, който да показва разминаване поради символиката между читател и автор. Естетически издържа-

ното философско внушение на поета винаги достига до целта. Само нетрудноста и разбираемостта на символите ли е причината? Едва ли. Според мен има и друго обяснение. А то е — изключителната *съвременност* на асоциативния поток, който поетът е разбунтувал и пуснал на свобода. Съвременност — не само като изобразителна система, но и като проблеми, близки и чувствувани от съвременния гражданин. Кои са те? Духовната сила да удържиш индивидуалността си в стремителното настъпление на поддържащите духовната уравниловка и светлата ярост да издържиш да бъдеш честен начело:

Да, но кой по света необгледен
би разбрал ориста му на дъб?
Тая орис и страшна,
и праведна,
тая орис е негова орис
и ще бъде и днеска, и утре,
и во веки веков.

(Из „Победителят“)

В това стихотворение бихме могли да открием и идеологическо обяснение на една съвременна обществена борба и развитие. А противоречието между бързащото обществено развитие и присъствието все още на Каин — нима не е съвременен проблем? Та нали в неговото решаване са съсредоточени усилията на не един Авел. И все пак:

През облак и метал,
през космос и листо,
през всяка моя вяра,
през всяка моя мисъл
пробягва вихърът на времето, пробягва...

(Из „Балада за възрастта“)

Възрастта на Времето и възрастта на Човека — така аз разбирам това стихотворение. Кой е изостанал? Кой е избързал? Заедно ли пътуват към бъдещето? Въпросите на поета ще разбудят мисленето на читателя към по-пространствени мащаби, към по-голяма действеност на неговото присъствие. А в „Единак“ Добри Жотев изправя гордостта и самотията пред съда на историческия опит (дялото) и светлостта на чистото човешко световъзприемане (детето) един до друг. Та нали алиенацията е един от най-големите психологически и обществени проблеми на света.

Кои са изворите на тази лирика — попитах в началото. Не само от стихосбирките „Жажда“, „Буйният вятър“ и „Обич моя“, но и от много по-следващи творби стигахме до онази идейна комунистическа чистота, която може да бъде постоянен и целеустремен подтик за борба до пълното тържество на високата нравственост.

През 1966 г. излезе сборникът с поеми на Добри Жотев „Макове“. Това е книгата, която можем да наречем „преходен период“ от възторжения певец на свободата и любовта към гневния изобличител на всички „изкривявания“ на комунистическата нравственост, която е веруя на лирическия му герой. Основното в „Макове“ е тревогата, изразена в бушуващ гняв, разочарование, вълнение от загубеното. Тези поеми възприемаме като отражение на всичко, срещу което се бори Априлският пленум. Честният глас на Април съобщава за деформациите, които са извършени през периода на култа към личността и отгук нататък започва коментарът на поета — искреният, често самобичуващ се глас на лирическия герой. Нарушена е вътрешната вяра, едно съмнение и колебание разяждат психологията на основния образ, настъпва жестоко откровение, който отсява малкото и нечистооплътното и който в края на краищата доказва, че посоката е

вярна, че само „грешното“ у човека се е опитало да размъти извора. В най-тревожните стихове на Добри Жотев откриваме такава безпощадна откровеност, на каквато е способен само вътрешно убеденият комунист:

Не знам кога, не знам и как
лакеят беше станал мой настойник,
безсъвестният — глас на съвестта,
доносчикът —
владетел на съдбата ми.
Отново станах гняв. Омраза станах.
Но бях безсилен вече.
Предшната ми сила беше станала
най-тежката себеокова.
Не можех дъх да си поема.
А хиляди оратори ми казваха,
че дишам най-свободно!

Душата ми заплака покрусена,
а най-различни шрифтове,
прациящи радиокутии,
високоговорители
твърдяха ден и нощ,
че съм щастлив!

С „другари“ почвахме и свършвахме
безкрайните митинги и събрания.
А от редиците ни неусетно
изчезваха невинно обвинени.
Завръщаха се някои от тях,
но вече безсловесно.

Едва ли има в съвременната ни поезия по-графична и ярка присъда над култа. Затова е съвсем естествено споделеното от лирическия герой:

Тогава, докторе, аз станах болка,
без край и без начало болка. . .

Да, тъжни са тези поеми на Жотев, но нека се уточним — нима психиката на комуниста е поставена в рамка, нима тя не познава полюсните вълнения?

Души ме гняв.
Тъгата ми е нужна, докторе,
тъгата е почивка от гнева.

(Из „Анамнеза“)

От тази явно изплакана мъка на сборника „Макове“ Добри Жотев се отправя към едно по-зряло художествено осмисляне на онзи исторически период, който е спянал за малко общественото развитие, който е нарушил ленинските норми. Поетът се обръща към корените на борбата, за да докаже, че и там е имало случайни „неслучайни“ хора, но че силният им сок ги задавя и че дава сили само на истински честните, на истински силните. Оттук започва сатирикът Добри Жотев. Оттук започва и успехът на известната му книга „На гости у дявола“ и „От дявола до кибернета“. Това е книга, която предпочита истината пред фалшивия патос. Коренотърсаческа книга на истините за комуниста на нашето време. Това са стихове, които показват могъществото на една идеология във времето. Във всеки образ на Мефистофел, образ на вечното наблюдение над човешкото

развитие с всичките отгласи на отрицанието на оптимизма, поетът се опитва да намери чрез него точните координати на несубективното в нашето развитие. Жотев го рисува с богати изобразителни средства. Експресивен и условен, неочакван и безпощаден, Мефисто е постояният провокатор на размисъла на възторжения и леко наивен друг герой. Тръгвайки от нравствените категории, двамата провеждат своя диспут, чрез който ясно открояват паденията и висините на общественото развитие, успяват да надникнат в онова, за което не се говори, в кладенеца на душевността на човека. И чрез конкретни примери те доказват причините и следствията на дадена морална деградация. Чудесен пример в това отношение е откъсът „Хазарт“, където много детайлно и психологически вярно е типизиран авантюристът, случайният в борбата:

Бездънната, сляпата страст, що не знае
ни мярка, ни страх, ни покой.

Помами го тя срещу тях да играе
и лудо увлече се той.

И сетил очаквана лъска подялба,
все беше на предния пост.

В ума му последна победа — печалба,
в ръцете му партия — коз.

А дълга и кървава беше играта,
играчът, цял воля и мощ,

че маса хазартна му стана борбата
за утро, след дългата нощ.

Още както в „Разговор с паметника“, така и в тези две книги поетът въстава срещу парадния шум, срещу суетата, срещу безсъвестното словолечение, което неминуемо довежда до появата на култове. И едновременно с това дяволски саркастично осмива всички нещастни, но подтиквани опити да се критикува дребното и да не се надниква в дълбочината на развиващите се негативни процеси. „Критикологът“ е доказателство за това.

Поетът е изцяло в съвременността. С виртуозно майсторство той поставя и ликвидира онези малки негативни явления, от които могат да се направят големи и неприятни изводи:

Цитат+цитат+цитат+преписал

е = на мъдър трактат.

Проблем+проблем+проблем — мисъл

е = на тежък доклад.

Катедра+поза+име+нищо

е = на учен велик.

А фраза+фраза+фраза×300

е = на роден език.

Куплет+куплет+куплет — дарба

е = на автор признат.

Човек+прилежност+труд+заплата

е = на бройка от шат.

„Не тъй“+„А как?“+„Ей тъй!“ + „Да, ясно!“

е = на сложен диспут.

Бумажка+друга+100×1000

е = на творчески труд.

(Из „Мъртваият, който живее“)

Но най-голямото достойнство на сатирика Добри Жотев е умениято му да надникне в дълбочината на психиката на съвременния човек, да улови онова,

което е предпоставка за развитие на негативното. Фразата „Очите му виж! — Сатаната извика. — Очите, очите му виж!“ остава в паметта на читателя като пример за откриване на нравствено извисеното и на нравствено деградиралото. Вярно е, че не навсякъде Добри Жотев е на тази висота. Понякога под ударите на неговия сарказъм попадат и дребни, незаслужаващи такова внимание неедзи, но именно това доказва, че поетът се стреми да унищожи всичко несправедливо, което празнува в нашия живот. А колкото до онова, което го отличава от другите наши сатирици, което прави физиономичното у сатирика Жотев, то е в присъщата за неговата поезия политическа мащабност, възможностите му да обхваща големи периоди от общественото развитие, които са характерни с ярък социален драматизъм. Стилистически отликата при него е в експресивния рисунък, в условността на изображението, в бистрото композиционно решение, където поантата е в характерите на героите, а не в директното авторово изразяване на идеята.

Сатиричната линия Жотев разработва и в разказите си. В „Сведение“ авторът шрихира един от тези герои, чиято длъжност изисква да правят кадрови справки и които с ограниченото си политическо мислене могат да объркат стойностите, а оттам и живота на един човек. Подобни намеци можем да открием и в разказа „Двамата“. Чрез изобразяване на притаеното желание на единия да стане генерал писателят се е опитал да надникне в потайните дебни на човешката душа и нейните амбиции и да произнесе своята нелека присъда. В „Преживени разкази“ обаче се срещаме и с лирика Добри Жотев. С автора, на който не са чужди възторгът и оптимизмът, който отсява дребното и съхранява голямото. Там се срещаме с достоверни, запомнящи се образи на герои, които правят времето. Можем дапомним Войникът от „Тоя свят“, генерал Владимир Заимов от „Генералът“, Стражарят от „Лице, което не видях“. В тяхната събирателност Добри Жотев е изградил образа на народа — чистия и светъл български народ, който винаги сам е правел историята и настоящето си.

И така се убедихме, че лиричът и сатиричът Жотев вървят ръка за ръка. Те са неделими, защото изповядват и се борят за победата на една нравственост, на която принадлежат бъдещите дни. Те едновременно се борят и срещу друга нравственост, която с всеки изминат ден остава назад във времето. Винаги в творбите на Добри Жотев присъствува това *минало и бъдеще*. То е в неспирна борба и в неспирно единство. Ако се наруши едното, ще се разклати устойчивостта на автора и доверието на читателя. Писателят ще се приближи до плаката, далеч от човека. А той никога не си позволява подобен лукс.